

تاریخ و تمدن مغرب

جلد اول

دکتر حسین مونس

ترجمہ

حمید رضا شیخی

تہران

۱۳۸۲

۲۱ الهیات (تاریخ و تمدن ملل اسلامی)

Munis, Husayn

مونس، حسین، ۱۹۱۱ - م

تاریخ و تمدن مغرب / حسین مونس؛ ترجمه حمیدرضا شیخی. — تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)؛ مشهد: بنیاد پژوهشهای اسلامی، ۱۳۸۴.

ج ۳. — (سمت): ۹۹۱، ۹۹۲، ۹۹۳: الهیات (تاریخ و تمدن ملل اسلامی)؛ ۲۱، ۲۲، ۲۳

بها: ۳۲۰۰۰ ریال: (ج ۳).

ISBN 964-530-038-X

ISBN 964-530-037-1

ISBN 964-530-036-3

بها: ۳۶۵۰۰ ریال: (ج ۲).

بها: ۲۸۰۰۰ ریال: (ج ۱).

فهرست نویسی براساس اطلاعات فیبا.

عنوان اصلی: تاریخ المغرب و حضارتہ...

پشت جلد به انگلیسی: Hossein Moones. The History of Maghreb and Its Civilization.

کتابنامه.

نمایه.

۱. مراکش — تاریخ. الف. شیخی، حمیدرضا، ۱۳۳۷ - مترجم. ب. سازمان مطالعه

و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت). ج. بنیاد پژوهشهای اسلامی. د. عنوان.

۹۶۱

DT ۱۹۴/م ۸

۱۳۸۴

۸۴.۳۷۸۹۶

کتابخانه ملی ایران

تاریخ و تمدن مغرب (جلد اول)

دکتر حسین مونس

ترجمه حمیدرضا شیخی

بنیاد پژوهشهای اسلامی آستان قدس رضوی و سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی

دانشگاهها (سمت)، شماره انتشار ۹۹۱، الهیات (تاریخ و تمدن ملل اسلامی) شماره ۲۱.

چاپ اول: زمستان ۱۳۸۴

تعداد: ۱۰۰۰

حروفچینی و لیتوگرافی: سمت

چاپ و صحافی: سازمان چاپ و انتشارات، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی

قیمت ۲۸۰۰۰ ریال. در این نوبت چاپ قیمت مذکور ثابت است و فروشندگان و عوامل

توزیع مجاز به تغییر آن نیستند.

کلیه حقوق اعم از چاپ و تکثیر، نسخه برداری، ترجمه و جز اینها برای ناشران محفوظ

است (نقل مطالب با ذکر مأخذ بلامانع است).

مشهد، فلکه حرم مطهر، دوربرگردان شیخ طبرسی، ص. پ ۹۱۷۳۵.۳۶۶، تلفن

۰۱۰-۲۲۳۲۵۰۱، نمابر ۰۲۱۳۰۰۰۵. info@islamic-rf.org

www.islamic-rf.org

مراکز بخش: تهران، بزرگراه جلال آل احمد، غرب پل یادگار امام (ره)، روبه روی پمپ گاز،

کد پستی ۱۴۶۴۶، تلفن ۰۲-۴۴۲۴۶۲۵۰. info@samtae.ir

www.samtae.ir

پیشگفتار ناشران

بی تردید یکی از بنیادی‌ترین اهداف کانونها و مراکز تحقیقاتی، تقویت توان علمی دانشگاهها و مراکز آموزش عالی است که استعدادهای برگزیده را در خود گرد آورده‌اند. پرداختن بنیادهای علمی به این قشر تخصصی جامعه و تولید فرآورده‌های پژوهشی برای استفاده دانشجویان، سزامنندترین تلاش این مؤسسات است. دانشگاهها نیز برای جبران کمبودهای علمی در مراکز گوناگون، همواره باید نویافته‌های خود را در اختیار این کانونها قرار دهند، تا با فراهم آمدن زمینه‌های این پیوند پایای دو سویه، دهش و ستانشی پربار در پی آید و از این رهگذر، جنبه‌های نظری و دستاوردهای کاربردی علوم نمایان شود.

یکی از مصادیق برکت خیز این داد و ستد پژوهشگرانه در حوزه علوم انسانی، همکاری بنیاد پژوهشهای اسلامی آستان قدس رضوی و سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت) است که اینک دهمین کار مشترک خود را با نشر کتاب تاریخ و تمدن مغرب جلد (۱) به جامعه علمی کشور عرضه می‌کنند.

این کتاب برای دانشجویان رشته تاریخ و تمدن ملل اسلامی در مقطع کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکتری تدوین شده است. امید است علاوه بر جامعه دانشگاهی، سایر پژوهشگران و علاقه‌مندان نیز از آن بهره‌مند شوند.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	پیشگفتار
۵	عصرهای تاریخ مغرب اسلامی
۱۰	درآمدی جغرافیایی
۱۳	سرزمین مغرب
	طرابلس و برقه (۱۹)، محدوده‌های جغرافیایی بلاد مغرب (۲۲)، برقه و طرابلس (۲۷)، اقلیم افریقیه (۲۸)، مغرب میانه (۲۹)، مغرب دور یا اقصی (۳۰)، ساکنان مغرب (۳۱)، بتر و برانس (۳۳)، اوریبه (۳۸)، صنهاجه (۳۸)، مصموده (۴۲)، شاخه‌های بزرگ بتر: زنانه (۴۴)، سخن پایانی (۵۱)
۵۵	مغرب، اندکی پیش از فتح اسلامی افریقیه در شامگاه فتح اسلامی (۵۹)
	عصر اول: عصر فتوحات
۶۴	فاتحان حکومتگر
۶۵	تمهید
۶۷	فتح مغرب به دست مسلمانان
	ساماندهی اداره اسلامی در مغرب و آغاز انتشار اسلام در این سرزمین و عرب‌مآب شدن بربرها (۹۳)، ایجاد تونس (۹۷)، عزل حسان بن نعمان (۹۹)، استانداری موسی بن نصیر (۱۰۱)
	عصر دوم: عصر والیان
۱۱۴	عصر والیان
۱۱۷	عصر والیان پس از پایان فتح به دست موسی بن نصیر گاهشمار (۱۱۷)، دوره انتقال از امویان به عباسیان، و کوشش عبدالرحمن بن حبيب

فهری برای به دست گرفتن حکومت افریقیه و مغرب (۱۱۷)، والیان بنی عباس (۱۱۸)، دورهٔ مهلبیان: تجربه حکومت بر افریقیه و مغرب از سوی اقراد خاندانی از رجال بنی عباس (۱۱۸)، پایان عصر والیان در افریقیه، آخرین والیان (۱۱۹)

مغرب در عصر والیان ۱۲۰

عربهای بلدی (۱۲۶)، عوامل دیگر آشوب: تازیان و بربرها (۱۲۷)، خوارج و بربرها (۱۲۹)، دورهٔ نخست عصر والیان: از محمد بن یزید قرشی تا پایان خلافت عمر بن عبدالعزیز (۱۲۲)، از پایان خلافت عمر بن عبدالعزیز (نیمه سال ۱۰۱ هـ/اواخر ۷۱۹ م و اوایل ۷۲۰ م) تا پایان حکومت اموی (۱۳۲/۷۵۰) (۱۳۵)، استانداری عبیدالله بن حبیب و آشوب مغرب (۱۳۶)

عباسیان و کوششهای آنان برای حفظ افریقیه ۱۴۵

نخستین تلاش تازیان بلدی برای سلطه بر مغرب (۱۴۵)، امارت عبدالرحمن بن حبیب و خاندان او (۱۴۵)، حکومت عباسی و تلاش خوارج برای حاکمیت بر افریقیه و پیروزی مذهب سنت و جماعت در این کشور (۱۵۴)

مهلبیان در افریقیه ۱۵۸

گاهشمار (۱۵۸)

ابوحفص عمر بن حفص مهلبی متصدی امور افریقیه می شود ۱۵۹

یزید بن حاتم (۱۶۱)، ورود مذهب مالک به مغرب (۱۶۳)، قصور و عباد و زهاد قصر نشین (۱۶۶)

سازمان اداری و مالی افریقیه و مغرب در عصر والیان ۱۷۰

حدود عصر والیان در افریقیه و مغرب (۱۷۰)، تقسیمات اداری در مغرب اسلامی (۱۷۲)، مسئله تقسیم اداری و سیاسی مغرب (۱۷۵)، ولایت افریقیه و حدود آن (۱۷۷)، یعقوبی و تقسیمات اداری و سیاسی مغرب (۱۸۶)، بلاد زاب از زبان یعقوبی (۱۸۸)، تلمسان یا مغرب میانه (۱۹۱)، تقسیمات اداری کوچک (۱۹۷)، امور مالی (۲۰۹)، وضعیت سرزمین افریقیه و مغرب از نظر شرعی (۲۱۲)، ذکر افریقیه و اندلس و صقلیه (از صفحه ۱۶ تا ۲۲) (۲۱۳)، شواهد دیگری بر درستی این نظر (۲۱۷)

منابع (درآمدی جغرافیایی، عصر فتوحات، عصر والیان) ۲۲۶

عصر سوم: عصر نخستین دولتهای مغربی اسلامی

عصر نخستین دولتهای مغربی اسلامی ۲۳۰

دولت اغلییان در افریقیه ۲۳۳

گاهشمار (۲۳۳)

- ۲۳۴ ابراهیم بن اغلب و آغاز دولت اغلبی
 ابراهیم بن اغلب و تأسیس حکومت اغلبیان (۱۸۴-۱۹۶ هـ / ۸۰۰-۸۱۲ م) (۲۴۱)،
 زیاده الله بن ابراهیم معروف به زیاده الله اول (۲۰۱-۲۲۳ هـ / ۸۱۷-۸۳۹ م) و فتح
 صقلیه (۲۴۷)، فتح صقلیه از آغاز سال ۲۱۲ هـ / ۸۲۷ م (۲۴۹)، ژوند فتح (۲۵۴)،
 نخستین لشکرکشی به فرماندهی اسد بن فرات (۲۵۴)، مداخله اندلسیان به فرماندهی
 اصبع بن وکیل معروف به فرغلوش (۲۵۶)، ارزیابی زیاده الله بن ابراهیم بن اغلب
 (۲۵۹)، ابراهیم بن احمد ۲۶۱-۲۸۹ هـ / ۸۷۵-۹۰۲ م (۲۶۲)، تمدن افریقیه و مغرب در
 روزگار اغلبیان (۲۶۷)، تحول شهر قیروان (۲۷۰)، رباطها (۲۷۵)، زندگی اجتماعی و
 فکری (۲۸۰)، فقها و زهاد بزرگ افریقیه در عصر اغلبی (۲۸۴)
- ۲۹۴ دولت اباضی مذهب رستمیان در تاهرت و شرق مغرب میانه
 گاهشمار (۲۹۴)
- ۲۹۵ امامتهای خوارج در مغرب
 دولت اباضی مذهب رستمیان در تاهرت (۲۹۸)، فضیلت (۳۰۴)، علم (۳۰۴)،
 وصیت (۳۰۴)، عدم وابستگی امام به یک قبیله بزرگ (۳۰۵)، ارزیابی تجربه امامت
 تاهرت (۳۱۰)
- ۳۱۳ حکومت صفری مذهب مدراریان در اقلیم نابل و سجلماسه
 گاهشمار (۳۱۳)، حمله مصالعه بن حبوس به سجلماسه به نام فاطمیان (۳۱۳)، حمله
 جوهر صقلی به سجلماسه به نام فاطمیان برای سومین بار (۳۱۴)
- ۳۱۵ تمهید
 چند منبع پیرامون دولت صفریه در سجلماسه (۳۲۲)
- ۳۲۳ نقاط قوت و ضعف امامتهای خوارج در مغرب
 نکاتی پیرامون امامت رستمیان در دوره ضعف آن (۳۲۶)، نکاتی درباره پایان دولت
 رستمی (۳۲۸)، پایان تجربه خارجگیری و حاکمیت مذهب سنت و جماعت بر
 سراسر مغرب (۳۲۹)، سخن پایانی (۳۳۲)، تأثیر امامتهای خارجی بر فعالیت تجارت
 و انتشار اسلام در افریقیه (۳۳۴)، خوارج مغرب، جنبش فرهنگی و تأثیر آنان بر انتشار
 اسلام در افریقیه (۳۴۱)
- ۳۴۴ دولت ادرسیان در مغربین دور و میانه
 گاهشمار (۳۴۴)، حمله فاطمیان به کشور ادرسیان (۳۴۴)، پایان دوره نخست تاریخ
 ادرسیان (۳۴۵)، دوره دوم تاریخ ادرسیان (۳۴۶)

اسلام آنها را به منصّه ظهور رساند، به سرزمین ساحلی مغرب، با همه گسترده‌گی‌اش، محدود نشد؛ بلکه، باعث شد که این قوم در آن سوی دریا به خاک اندلس گام نهند و از آن جا تا کشور گُل، در فراسوی رشته کوه آلپ، پیش روند. دلاوران این ملت عرب شده صفحات درخشانی را در تاریخ اروپا رقم زدند. همچنین از بحر الرمال (صحرا) در جنوب مغرب گذشتند و خود را به مناطق افریقای مَداری رساندند، و بدین ترتیب، ملت‌هایی را به حوزه اسلام و قلمرو عربیت و تمدن آن درآوردند که تا آن زمان در ظلمات ما قبل تاریخ می‌زیستند.

همین حسّ اعجاب و تحسین نسبت به این ملت بود که مرا بر آن داشت تا در میان عرصه‌های گوناگون تاریخ و تمدن اسلام که رشته تخصصی من است، به تاریخ او روی آورم. اسباب و عوامل نگارش تاریخ مغرب، از سده ششم تا هجدهم میلادی، به مرور زمان برای من فراهم شد، و دست به کار نوشتن این تاریخ شدم که پس از چندین بار تجدید نظر در آن سرانجام به این شکل و ساختاری رسیدم که اینک آن را به خواننده گرامی تقدیم می‌دارم، امید که با حسن قبول خوانندگان روبرو شود و اشتباهات و خطاهایی را که ممکن است مرتکب شده باشم اصلاح فرمایند.

عربیان مسلمان- از مغربی و غیرمغربی- کتابهای ارزشمندی را در تاریخ دوره‌هایی از عمر این ملت یا درباره قسمت‌هایی از سرزمین آن نوشته‌اند، اما بعد از سالها رنج و زحمت، خداوند از این تاریخ درونمایه و قدرت فهم و شناختی نسبت به آن فراهم آورد که به نگارش تاریخ عمومی مغرب، در سراسر دوره‌ای که ذکر کردم، کمک شایانی می‌کند. این کار را در حدی که خداوند پاک و بزرگ یاری رساند به اتمام رساندم و اکنون که آن را تقدیم خواننده می‌کنم، دوست دارم بار دیگر تأکید ورزم که این اقدام چیزی فراتر از یک کوشش و تجربه برای تفسیر و فهم تاریخ مغرب اسلامی نیست.

در عصر جدید، تعدادی از فرانسویها پیش از من مبادرت به این کار کرده‌اند که البته ما این خدمت آنان به تاریخ مغرب را ارج می‌نهم، اما معتقدم اکنون وقت آن رسیده است که ما خود، با دست خویش، تاریخ اُمّتمان را بنگاریم، و تلاش‌هایی را که در راستای بررسی این تاریخ و کاویدن حقایق آن صورت گرفته است پی گیریم تا در تاریخ خود ما مرجع دیگران باشیم نه دیگران مرجع ما، زیرا هیچ ملّتی سربلندی نمی‌یابد مگر این که خود منبع تاریخ خویش باشد، و هرکس درباره تاریخ او چیزی بنویسد مبانی و منابع و

مراجع وی خود آن ملت است. این چنین است وضعیت ملتهای فرانسه، انگلیس، روس، آلمان و به طور کلی هر ملتی که قدر و منزلت خویش را می شناسد و جایگاهش را در میان ملتها درمی یابد.

من تاریخ مغرب را، تماماً، تا آغاز سلطه استعماری فرانسه بر الجزایر در سال ۱۸۳۰م دنبال کرده‌ام تا تاریخ این سرزمین عزیز عربی را به رخداد سرنوشت‌سازی وصل کنم که اوج انحطاط عمومی مغرب در خلال سده‌های میانه به شمار می‌آید. پیگیری تاریخ مغرب از این نقطه به بعد، یعنی آغاز چالش ملت مغرب با استعمار را که شروع تاریخ معاصر او به حساب می‌آید، به عهده تاریخنگاران دوران جدید که پس از من می‌آیند وا می‌گذارم.

از خداوند، برای آغاز و فرجام این کار، توفیق می‌طلبم، و خشنودی او را مسألت دارم و امیدوارم که، به لطف او، این اثر با حسن قبول مردم روبرو شود؛ که این کار را جز برای رضای خداوند عزّ و جلّ نکرده‌ام، و او خود از نیتها آگاه است، و از او کمک می‌خواهیم.

حسین مؤنس

قاهره - شوال ۱۴۰۷

ژوئن ۱۹۸۷